

УДК 37.018(091):303.422

Д. В. Михайлова

**ЖИТТЄВИЙ ТА ПРОФЕСІЙНИЙ ШЛЯХ ФЕОКТИСТА
ХАРТАХАЯ: ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

Процес реформування освітньої галузі в Україні потребує глибокого осмислення кращого вітчизняного педагогічного досвіду. Необхідність урахування педагогічних здобутків минулого, їх важливість під час реалізації сучасних освітніх підходів проголошується у Національній доктрині розвитку освіти у XXI столітті. У документі йдеться про навчально-виховний процес, який повинен ґрунтуватися на культурно-історичних цінностях Українського народу, його традиціях і духовності [1, с. 13].

У зв'язку з цим особливого значення набуває вивчення, аналіз, узагальнення і використання досвіду багатьох вітчизняних педагогів і просвітителів, які збагатили своїм доробком українську педагогічну думку. Втім дослідження життя і творчості видатного мариупольського просвітителя й педагога Феоктиста Хартахая, який зробив значний внесок у розбудову народної освіти України другої половини XIX століття, становить особливий інтерес.

У різні часи біографія та багатогранна діяльність Ф. Хартахая нерідко ставали предметом дослідження таких науковців, як І. Александрович [2], С. Калоєров [3], Т. Криворотько [4], Г. Лях [5], Г. Нейкірх [6], І. Папуш [7], А. Проценко [8, 9], С. Фатальчук [5], Л. Яруцький [10] та інші. Автори присвячених йому праць безпосередньо чи опосередковано звертаються до вивчення біографії Ф. Хартахая, аспектів його освітньої та просвітительської діяльності. У той же час про цього педагога ще мало написано «об'єктивного і змістовного, досі немає відповідей на багато питань з його біографії» [3, с. 8].

Історіографічний огляд цього питання засвідчує, що ще недостатньо вивченим є життєвий шлях, організаційно-педагогічна діяльність Ф. Хартахая. Вони до цього часу ще не стали предметом окремого комплексного дослідження. Разом з тим вже вивчені біографічні дані Ф.Хартахая містять багато неточностей і розбіжностей. Окремі автори присвячених йому праць припускаються помилок у даті народження педагога, подіях життя, коли він навчався і працював, інколи невірними є й дані про братів та дітей Ф.Хартахая. Усе це значно ускладнює об'єктивне висвітлення життєвого й творчого шляху педагога-просвітителя, а тому вимагає звернення до першоджерел.

Мета цієї статті – дослідити основні етапи життєвого шляху, зміст і напрями організаційно-педагогічної діяльності Феоктиста Хартахая.

Феоктист Авраамович (Абрамович) Хартахай – видатний просвітитель, педагог, історик, етнограф, громадський діяч, дослідник історії та культури греків Криму та Приазов'я, грецької колонізації, кримських татар і ханства, засновник перших середніх навчальних закладів у Маріупольському повіті – Маріупольської чоловічої та Маріупольської жіночої гімназій.

Відомо, що Феоктист Хартахай походить з греків, переселених у село Чердаклі Маріупольського повіту (нині с.Кременівка Володарського району Донецької області) [11, с. 222], про що свідчить «ревізський перепис населення с.Чердаклі, наприклад, 1811, 1835 і 1850 рр.» [3, с. 20]. Події переселення пов'язані з 70-ми роками XVIII століття, а саме з періодом загострення відносин між християнським і мусульманським населенням Криму та російсько-турецькою війною [12, с. 51], у результаті чого за розпорядженням Катерини II і відбулося заселення колоністами Криму Новоросії та Приазов'я зокрема.

Точна дата народження Феоктиста Хартахая невідома. Проте здійснене дослідження С. Калоєровим дає підставу вважати її між 7 і 25 березня 1836 року [3, с. 29]. Також маловідомими є факти з дитинства Феоктиста. Ймовірно, що ці роки пройшли у с.Чердаклі та м.Маріуполі.

Представники роду Хартахайів завжди брали активну участь у громадському житті, боролися за справедливість [3, с. 26]. Батько Феоктиста, Авраам Христофорович Хартахай, був освіченою людиною, про що свідчить той факт, що він працював у системі Маріупольського грецького суду, тому освіту намагався дати і своїм дітям: Петру (1826), Павлу (1828) та Феоктисту. Усі вони отримали домашнє виховання. Наймолодший Феоктист спочатку навчався в Олександрівському повітовому училищі (нині м.Запоріжжя), а потім «вірогідно, у Катеринославській гімназії» [3, с. 29]. Підтвердженням факту навчання Феоктиста є «самі його листи» [10, с. 26].

Студентські роки Феоктиста Хартахая припали на другу половину XIX століття, коли «відбулося територіальне роз'єднання українських земель, ускладнилася соціальна структура та політизувалося суспільне життя» [13, с. 273]. У цей час відбувається створення могутнього напрямку серед української й московської інтелігенції, так зване народництво [14, с. 610], осередки якого спочатку з'являються у Петербурзі, а потім скрізь по Україні. 1856 року студентами Харківського університету засновується політична організація «Харківсько-київське таємне товариство». До його складу увійшли Я. Бекман, П. Єфименко, П. Завадський, М. Муравський, М. Раєвський. Метою організації був загальний політичний переворот у Російській імперії, а початковим кроком – визволення селян [15, с. 401]. 1858 року частину членів було викрито та виключено з університету, але наступного року ці ж студенти вступили до Київського університету, де й продовжили свою революційну діяльність.

У 1958 році на перший курс історико-філологічного факультету Харківського університету вступає і Ф. Хартахай, який теж стає студентом-революціонером. «Будучи від природи експансивним» [3, с. 33], Феоктист починає боротьбу проти нищення української мови, ініціює поширення в народі національної культури і займається популяризацією творчості Тараса Григоровича Шевченка. Сам Шевченко зустрічається з членами «Харківсько-київського таємного товариства». Тут він висловлює бажання заснування недільних шкіл, створення підручників з читання, географії та історії України [16, с. 356].

Вже у січні 1859 року навчання Ф. Хартахая в університеті переривається через його неспроможність сплачувати за слухання лекцій. Але Феоктист не здається й у вересні цього ж року вступає до Київського університету Св. Володимира, де спочатку допускається як слухач лекцій, а потім як своєкоштный студент. Попередні фінансові негаразди все одно не дають Хартахаю закінчити навчання, і його знову відраховують з університету.

Бажання вчитися змушує Феоктиста шукати іншу можливість продовжувати навчання. І 25 серпня 1860 року він пише заяву ректору Петербурзького університету П. Плетньову з проханням перевестися на III курс історико-філологічного факультета. Його прохання було задоволене, і Хартахая зачисляють на II курс. Але відчуючи нову загрозу відрахування (усе з тієї ж причини – браку коштів), український студент переводиться на I курс.

У Петербурзі Хартахай «з головою поринає у студентське життя і одночасно стає одним з активних учасників революційного руху університетського студентства» [3, с. 35]. Тут він починає займатися науковою діяльністю – пише статтю з історії греків Приазов'я «Ігнатій, митрополит Готфійський і Кафійський», а також входить до складу української молодіжної групи, яка сформувалася коло Т. Шевченка, журналу «Основа» та газети «Очерки». У цей час Феоктист ще наполегливіше бореться за розповсюдження творчості Шевченка, української мови та культури. Під час зборів український студент має можливість бачити Кобзаря, слухати його виступи.

Саме тому смерть Тараса Шевченка дуже вразила Ф. Хартахая. 28 лютого 1861 року він бере участь у похоронах поета, а на кладовищі від імені всіх українських студентів виступає з палкою промовою, у якій звертається до образів українського фольклору, розмірковує про сенс життя, роль Т. Шевченка у житті народу, мови та культури. На присутніх промова справила велике враження. З великою увагою її слухали Некрасов, Салтиков-Щедрін, Тургенев, Достоевський, Лесков, Михайлов. Промова Хартахая, на думку вчених, «поставила його в один ряд з відомими революційними діячами того часу» [3, с. 37].

Восени 1861-го року студентські хвилювання охопили майже всі університети. Причиною стало введення нових правил для студентів.

Петербурзькі студенти влаштовували перед університетом масові демонстрації протесту. Але вже наприкінці вересня – на початку жовтня її активні учасники були заарештовані. Серед них був і Ф. Хартахай. 12 жовтня разом з іншими його було ув'язнено до Петропавловської фортеці, а 17 числа – перевезено до Кронштадтської. Очевидно, під тиском наглядців разом з іншими студентами Хартахай пише заяву про відрахування з університету за власним бажанням, і вже 12 жовтня фактично не є студентом. Справою ув'язнених займається слідча комісія, члени якої, у результаті, дозволяють студентам продовжувати навчання. Ф. Хартахай залишається лише вільним слухачем. Але вже наступного року, склавши іспити, отримує атестат дійсного студента без права на чин.

Після закінчення навчання Ф. Хартахай деякий час залишається у Петербурзі, тут він займається публіцистичною та науково-дослідною роботою. Протягом 1863 – 1866 років є співробітником соціально-політичного та літературного видання – журналу «Современник», публікує наукові статті.

Після закриття журналу у червні 1866 року в пошуках нової роботи Хартахай їде до Польщі. Там він працює викладачем у Петроковській (1866), Келецькій (1868), Празькій (1869) та 2-й Варшавській чоловічій (1870 – 1875) гімназіях. Викладає російську мову, словесність та історію Росії й Царства Польського [11, с. 222]. На педагогічній ниві Хартахай досягає неабияких успіхів та суспільного визнання. Стає автором «Букваря й книги для читання в народних школах» та «Руських прописів для народних шкіл». У 1871 році «за відмінно-сумлінну працю та особливі труди» він був удостоєний Кавалера високого російського ордена Св. Анни 3-го ступеню, а через три роки його нагороджено орденом Св. Станіслава 2-го ступеню [17, с. 543].

«Коли на початку 70-х років XIX століття у Маріуполі почала відчуватися велика необхідність у середньому навчальному закладі, Ф. А. Хартахай прийшов на допомогу рідному місту» [11, с. 218]. На початку липня 1874 року, ще фактично працюючи у Польщі, Феоктист Авраамович звернувся до Маріупольського міського голови із заявою про дозвіл на відкриття ним приватного училища з курсом прогімназії. Це училище передбачалося у подальшому перетворити на державну гімназію. Відповідний договір на відкриття навчального закладу між міською радою та Хартахаем було укладено вже 2 серпня цього ж року. Розпочавши роботу з підготовки до відкриття у Маріуполі чоловічого училища, Ф. Хартахай одночасно дбає і про відкриття жіночого училища, і вже 24 грудня отримує такий дозвіл. Обидва навчальних заклада відчинили свої двері для перших учнів 15 серпня 1875 року.

Відразу після того, як училища розпочали свою роботу, зацікавлена у державному фінансуванні навчальних закладів Маріупольська влада починає активно займатися питанням відкриття чоловічої та жіночої

гімназій. Зусилля не стали марними і 27 січня 1876 року «найвищим повелінням імператора було дозволено з 1 липня цього ж року відкрити в Маріуполі чоловічу гімназію» [11, с. 221]. Директором навчального закладу було призначено Ф.Хартахая, який залишився на цій посаді до кінця свого життя. Через три місяці було отримано дозвіл і на відкриття з 1 липня 1876 року жіночої гімназії.

Відкриття перших середніх навчальних закладів у Маріуполі стало для міста видатною подією, «гімназія принесла не малу користь місту та повіту в інтересах руської освіти, давши достатньо значній кількості молодих людей середню освіту» [11, с. 238]. За допомогою колег (О. Чабаненко та Ф. Гампер) Феоктист Авраамович провів значну роботу із засновництва навчального процесу, створення кваліфікованого педагогічного колективу та початкової матеріальної бази гімназій.

Керівництво Ф.Хартахая навчальним закладом, на жаль, було дуже коротким. Усього через 4 роки, 25 березня 1880-го, він помирає. Поховали організатора народної освіти у Маріуполі, але могила невідома. Його справу продовжили майбутні директори гімназії Г. Нейкірх (1880 – 1883), Н. Броницький (1883 – 1891), Г. Тимошевський (1891 – 1907), С. Квитницький (1907 – 1918). Свідченням же пам'яті організатора перших середніх навчальних закладів Маріуполя стали заснування стипендій імені митрополита Ігнатія та Ф. Хартахая, розміщення його пертрета. Висока оцінка життєдіяльності українського педагога-просвітителя була дана маріупольською громадськістю під час відзначення 25-річчя гімназії.

З особистого життя Феоктиста Авраамовича відомо, що у 1876 році він був одружений на дочці штабс-капітана Аркадія Ковальського Софії Аркадіївни Ковальській. У них народилися дві дочки – Анна (1876) та Катерина (1878), а також син Феоктист (1880).

Таким чином можна зробити висновок, що Феоктист Авраамович Хартахай був непересічною особистістю. Його активна громадянська позиція, любов до рідної землі та бажання служити їй, боротьба за розвиток національної мови та культури стали формуючими у його багатогранній діяльності, принісши славу організатора, педагога та просвітителя.

Результати проведеного аналізу життєвого шляху маріупольського педагога і просвітителя Феоктиста Хартахая дають підставу констатувати недостатню розробленість цього питання. На це, зокрема, вказують розбіжності біографічних даних у працях деяких учених, які займалися вивченням життя Ф. Хартахая, та «білі плями» біографії педагога – ще маловивченими залишаються дитячі та шкільні роки Феоктиста, його педагогічна діяльність у гімназіях, причина смерті та інше. Враховуючи вищезазначене, вважається необхідним здійснення подальшого більш ґрунтовного та об'єктивного дослідження біографії Феоктиста Хартахая.

Список використаної літератури

- 1. Про** Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 16. – Ст. 860.
- 2. Краткий** обзор Мариупольского уезда / сост. И. Э. Александрович. – Мариуполь : Тип. А. А. Франтова, 1884. – 116 с.
- 3. Калоеров С. А.** Феоктист Хартахай / С. А. Калоеров. – Донецк : Юго-Восток, 2007. – 379 с.
- 4. Криворотько Т.** Неизвестный Ф. Хартахай / Т. Криворотько // Греко-славянское духовное единство. – Донецк : Редакционно-издательский отдел Донецкого обласного управления по печати, 1993. – С. 118 – 122.
- 5. Лях Г. Р.** Ф. А. Хартахай – засновник гімназійної освіти південно-східної України / Г. Р. Лях, С. Д. Фатальчук // Наукова молодь : зб. пр. молодих учених. Матер. І регіональної наук.-практ. конф. «Внесок молодих учених у розвиток науки регіону». – Луганськ : Знання, 2005. – Т. 1. Психолого-педагогічні науки. – С. 197 – 205.
- 6. Краткая** историческая записка о Мариупольской гимназии / сост. Г. Нейкирх. – Мариуполь : Тип. А. А. Франтова, 1881. – 37 с.
- 7. Папуш И. А.** Творческая деятельность греков Приазовья (конец XIX – XX век) : Энциклопедический справочник / И. А. Папуш. – Мариуполь: ЗАО Газета «Приазовский рабочий», 2000. – 160 с.
- 8. Проценко А. Д.** Феоктист Хартахай: народный просветитель / А. Д. Проценко. – Мариуполь : Азовье, 2006. – 107 с.
- 9. Проценко А. Д.** Улицами старого Мариуполя : художественно-документальные очерки / А. Д. Проценко. – 3-е изд., доп. – Мариуполь : Азовье, 2006. – 163 с.
- 10. Яруцкий Л. Д.** Греческая тетрадь. Краеведческие рассказы / Л. Д. Яруцкий. – Мариуполь : Азовье, 2003. – 216 с.
- 11. Мариуполь** и его окрестности: Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии / сост. В. Федоров. – Мариуполь : Тип. А. А. Франтова, 1892. – 461 с.
- 12. Джуха И. Г.** Одиссея мариупольских греков : Очерки истории / И. Г. Джуха. – Вологда : «ЛиС», 1993. – 159 с.
- 13. Бойко О. Д.** Історія України : навч. посіб. / О. Д. Бойко. – 2-е вид., доп. – К.: Академія, 2002. – 656 с.
- 14. Велика** історія України : у 2-х т. – Т. II / авт. вступ. ст. І. Крип'якевич ; упоряд. М. Голубець. – К. : Глобус, 1993. – 741 с. – (Репринтне перевидання).
- 15. Малий** словник історії України / уклад. В. Смолій та ін. – К. : Либідь, 1997. – 464 с.
- 16. Котляр М.** Довідник з історії України [Електронний ресурс] : довідникове видання / М. Котляр, С. Кульчицький. – К. : Україна, 1996. – 463 с. – Режим доступу : <http://www.history.vn.ua/book/dovidnik2.html>
- 17. Жизнеописание** заслуженных греков Украины. 1778 – 2008 гг. : информационно-справочный материал / ред. и сост. Н. Коссе. – Мариуполь, 2009. – 640 с.

Михайлова Д. В. Життєвий та професійний шлях Феоктиста Хартахая: історико педагогічний аспект

Статтю присвячено обґрунтуванню основних віх життєвого й творчого шляху видатного мариупольського просвітителя і педагога Феоктиста Хартахая. Розглянуто походження роду Хартахаїв, період студентського навчання Феоктиста, його діяльність і здобутки у створених ним перших середніх навчальних закладах Маріуполя – чоловічій та жіночій гімназіях.

Ключові слова: Феоктист Хартахай, греки-переселенці, Харківсько-київське таємне товариство, Маріупольська чоловіча гімназія, Маріупольська жіноча гімназія.

Михайлова Д. В. Жизненный и профессиональный путь Феоктиста Хартахай: историко педагогический аспект

Статья посвящена обоснованию основных вех жизненного и творческого пути выдающегося мариупольского просветителя и педагога Феоктиста Хартахая. Рассматриваются происхождение рода Хартахаев, период студенческого обучения Феоктиста, его деятельность и достижения в созданных им первых средних учебных заведениях Маруполя – мужской и женской гимназиях.

Ключевые слова: Феоктист Хартахай, греки-переселенцы, Харьковско-киевское тайное общество, Мариупольская мужская гимназия, Мариупольская женская гимназия.

Mikhailova D. V. The life and professional way of Feoktist Hartahaya: historical and pedagogical aspects

The article is devoted to the substantiation of the basic marks of a vital and creative way of the outstanding Mariupol teacher Feoktist Khartakhay. Are considered an origin of Hartahay's a sort, the period of student's training of Feoktist, his activity and achievements in Marupol's the first average educational institutions created by him a classical secondary school for men and a classical secondary school for women.

Key words: Feoktist Khartakhay, greeks-immigrants, Kharkov-Kievan secret society, a Mariupol classical secondary school for men, a Mariupol classical secondary school for women.

Стаття надійшла до редакції 05.07.2012 р.

Прийнято до друку 31.08.2012 р.